

УДК 338.45:65.016

Саллі В.І., Ситнік В.В.

**ЕКОНОМІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОСТОГО ТА ПОШИРЕНОГО
ВІДТВОРЕННЯ ШАХТНОГО ФОНДУ ЗАХІДНОГО ДОНБАСУ**

Розкриваються питання вибору і розробки економічних механізмів формування стратегії управління господарською діяльністю шахт Західного Донбасу як єдиного виробничого комплексу з виходом на беззбитковий режим роботи.

The issues of the choice and development of economic mechanisms of the formation of the economic management strategy of the Western Donbas mines as a whole industrial complex operated without loss are considered.

Головним цільовим орієнтиром розвитку вугільної промисловості України є нормалізація і подальше стає забезпечення потреб населення та економіки країни у вугіллі власного видобутку в економічно виправданих обсягах на базі ефективного використання виробничого потенціалу, фінансової стабілізації, адаптації вугледобувних підприємств до ринкових умов господарювання, активізації інвестиційних процесів, структурних перетворень у галузі. Комплексне вирішення проблеми базується та нерозривно пов'язано з концепціями Національної енергетичної програми України до 2010 року і програмою "Українське вугілля".

Метою даної роботи є вибір і розробка економічних механізмів формування стратегії управління фінансово-господарською діяльністю шахт Західного Донбасу як єдиного виробничого комплексу з виходом на беззбитковий режим роботи.

Питанням підвищення стійкості роботи підприємств вугільної промисловості присвячені відомі роботи [1–3]. Аналіз цих та інших досліджень засвідчив, що для стабільної роботи шахт у ринкових умовах необхідна розробка науково обґрунтованих планів і програм розвитку підприємства, що враховують ефективність використання матеріальних і фінансових ресурсів при прийнятті технічних, організаційних і інвестиційних рішень. Але в більшості робіт підвищення економічної стійкості роботи гірничих підприємств розглядається через формування ефективної організаційної системи управління. У її основі лежить зниження рівня залежності від держави, тобто вільний пошук і вибір споживача, участь у ринку цінних паперів, забезпечення через оптову торгівлю, біржі та ін.

Таким чином, визначення економічної стійкості вугільних шахт в умовах трансформації форм власності та проведеної реструктуризації повинне здійснюватися за допомогою нових методів оцінки економічної стабільності підприємств. Можна констатувати, що інвестиційна політика в області реконструкції вугільної промисловості виявилася неефективною. Ця політика повинна бути спрямована на створення і підтримку найбільш ефективної відтворювальної структури капітальних вкладень, що спрямовуються на розширене відтворення. Але вугільна промисловість має деякі особливості, що складаються у великій питомій вазі витрат на просте відтворення, під прапором реконструкції часто здійснюється великий обсяг робіт з підтримки потужності, що істотно знижує ефективність реконструкції. На жаль, неефективна інвестиційна політика продовжується і в даний час.

Західний Донбас представляє новий вугільний регіон (сама рання з нині діючих шахт введена в експлуатацію в 1964, остання – у 1982 році). За своїми гірничо-геологічними умовами і гірничотехнічними параметрами Західний Донбас істотно відрізняється від інших регіонів вугільної промисловості України.

Найважливішими факторами, що мають значний вплив на ефективність роботи вугільних шахт, є: глибина розробки, структура шахтного фонду, потужність пластів і характер їхнього залягання. Глибина розробки майже на всіх шахтах Західного Донбасу не перевершує 400 м, у

той час як на більшості шахт у старих регіонах Донбасу вона коливається в межах 600 – 1200 м. Велика глибина розробки (особливо понад 800 м) не тільки збільшує прямі витрати на транспорт вантажів і людей, але й має дуже істотні непрямі наслідки, що ускладнюють і здорожчують видобуток вугілля (підвищена насиченість газу, що призводить до зростання небезпеки робіт, несприятливі температурні умови, зниження стійкості порід та ін.).

Однією з основних характеристик структури шахтного фонду є навантаження на шахту. У Західному Донбасі в 2001 році вона складала 1106 тис. т, а по вугільній промисловості України в цілому – 441 тис. т. Головна причина такої розбіжності – різниця у віці шахтного фонду: більшість шахт Донбасу знаходиться в експлуатації 50–80 і більше років, шахтний фонд Західного Донбасу сформований вже в умовах, близьких до сучасного.

Вугільні пласти на шахтах Західного Донбасу залягають майже горизонтально, світами (групами) по 2–3 зближених пласти. Ця обставина визначає, що в процесі розвитку видобутку не буде істотно зростати глибина розробки. Рівень механізації основних процесів з виїмки вугілля в очисних вибоях і проведенні підготовчих виробок один з найвищих у вугільній промисловості України. У Західному Донбасі продуктивність праці робітника в 1,6 разу вище, а собівартість 1 т готової вугільної продукції на 35% нижче, ніж у середньому по Україні.

Наведені положення дають підставу вважати, що при інвестуванні у вугільну промисловість України Західний Донбас є одним з найбільш сприятливих регіонів. Однак це не означає, що тут немає досить складних проблем, які вимагають свого рішення.

Одна з таких проблем – подальший розвиток робіт з видобутку вугілля в межах регіону і кожної шахти. Як відзначено вище, вугільні пласти залягають світами з 2–3 пластів, що знаходяться одна від іншої на відстані від декількох десятків до 150 м. Аналіз геологічних матеріалів показує, що при переході до наступних за глибиною розробки пластів якість їх погіршується (зменшується потужність, частіше зустрічаються неробочі площі та ін.). Верхні світи пластів з більш сприятливими умовами на більшості шахт у межах гірського відводу відпрацьовані чи наближаються до такого положення. Перехід на нижні світи не бажаний у силу зазначених причин і вимагає ускладнення підземного господарства. На деяких шахтах може бути розглянуте питання про продовження відпрацьовування верхніх світ шляхом приєднання (прирізки) запасів вільних площ, що примикають. Доцільність такого переходу залежить від конкретних умов кожної шахти і підлягає спеціальному обґрунтуванню.

На інших шахтах необхідно враховувати ускладнення екологічного стану і вплив відпрацьовування запасів на забудовані території (наприклад, шахти Тернівська, Благодатна, Степова). Це диктує необхідність дотримання визначеного порядку відпрацьовування пластів, що ускладнює процес видобутку вугілля.

Дуже актуальна для Західного Донбасу проблема якості (зольності) вугілля. Підвищення зольності вугілля, що добувається, характерне для усієї вугільної промисловості України, але в Західному Донбасі зольність є однією з найвищих у порівнянні з іншими регіонами. За потужністю розроблювальних пластів шахти Західного Донбасу часто уступають іншим регіонам, наприклад Червоноармійському, що є негативним фактором.

Розвиток шахти в просторі призводить до поступового зниження її потужності, для компенсації котрої необхідно здійснювати реконструкцію шахти чи комплекс робіт з підтримки потужності. В умовах Західного Донбасу, де шахти є великими і відносно новими, немає необхідності в реконструкції, але подальший розвиток шахт потребує підтримки потужності, що пов'язано з досить великими витратами. Останні можуть бути поділені на дві основні частини: заміна устаткування (в основному в очисних та підготовчих вибоях) і комплекси робіт із введення нових лав (очисних вибоїв) і розвитку підземного господарства.

Відповідно до прогнозних розрахунків на період 2003 – 2010 рр. вартість робіт з розвитку підземного господарства буде коливатися на окремих шахтах у залежності від їхнього стану в

широких межах: від 26 до 203 млн. грн. за зазначений період. Загальна вартість цієї частини робіт за період з 2003 до 2010 року приблизно оцінюється в 890 млн. грн.

З відпрацюванням запасів вугілля відбувається вибуття лав і потрібне введення нових. Реальні розміри виїмкових полів та існуюча інтенсивність відпрацьовування призводять до необхідності замінити щорічно 15–20% діючих лав, що означає введення в експлуатацію щорічно по Західному Донбасу 6–8 нових лав. Вартість устаткування на період 2002 – 2010 рр. оцінюється в 1086 млн. грн. Загальна сума витрат (капітальних вкладень) при цьому складає приблизно 1,9 млрд. грн., або в розрахунку на рік у середньому 212 млн. грн. Більша частина цих витрат повинна фінансуватися з державного бюджету.

За останні роки при порівняно стабільному обсязі видобутку (приблизно 10–12 млн. т рядового вугілля чи 8,5–9,0 млн. т готової вугільної продукції) відбулося істотне підвищення собівартості видобутку вугілля. У 1999 році в розрахунку на одну тону готової вугільної продукції собівартість складала 64,69 грн./т, у 2002 році – 107,77 грн./т. Якщо 8–10 років тому переважним елементом собівартості видобутку була заробітна плата, то в даний час таку роль відіграють матеріальні витрати (понад 40% у складі собівартості), що об'єднали вартість матеріалів, електроенергії, палива і послуг виробничого характеру.

ДХК "Павлоградвугілля" дістає кошти з бюджету, напрямки їх використання за 11 місяців 2002 року наведені у табл. 1.

Таблиця 1

**Напрямки використання коштів,
що надходять у ДХК "Павлоградвугілля" з бюджету**

Напрямки використання коштів	Сума, тис. грн.
На перевищення собівартості виробництва та реалізації продукції над ціною	22787
Погашення заборгованості по регресних позовах і одноразових проханнях	6476
Охорона праці	5310
Разом на поточну діяльність підприємств	34573
Капітальне будівництво,	49081
у тому числі на устаткування лав	38048
Усього	83654

Загальна сума фінансування з державного бюджету за 11 місяців 2002 року складала 83,7 млн. грн. проти 106,4 млн. грн., затверджених Мінпаливенерго України чи в розрахунку на 1 т рядового вугілля на поточну діяльність 3,2 грн./т, на капітальне будівництво близько 4,5 грн./т. Відношення до бюджетних асигнувань двох зазначених напрямків повинне бути неоднакове: перші, строго говорячи, є результатом визначеної цінової політики, основи якої встановлені кілька десятиліть тому назад.

У стабільно діючій ринковій економіці передбачається прибуткова робота підприємства, у тому числі і на вугільних шахт, і ця частина підтримки з державного бюджету повинна скорочуватися і, нарешті, бути виключеною (крім, можливо, надзвичайних обставин, наприклад, дуже складних гірничо-геологічних умов типу Центрального району Донбасу). Другий напрямок бюджетних асигнувань – фінансування капітального будівництва – частково пов'язаний з першим, тому що при наявності прибутку його частина може бути спрямована на розвиток виробництва, тобто реінвестуватися. Але можуть бути і спеціальні роботи, наприклад, проходження стовбурів чи підготовка нових

блоків, для фінансування яких власних засобів шахти недостатньо. Ці асигнування повинні бути під контролем держави з метою одержання найбільшого економічного ефекту.

Вугілля Західного Донбасу за своїм марочним складом та іншими характеристиками в основному може бути використане для виробництва тепла й електроенергії, але деяка його частина (30–40% всього обсягу видобутку) придатна як компонент коксової шихти, однак цінність цього вугілля як технологічного палива не є великою.

Перераховані для Західного Донбасу проблеми не є особливостями тільки цього регіону: вони властиві у тій чи іншій мірі усім вугільним регіонам України, де в багатьох випадках виявляються більш складними, чим у Західному Донбасі. Тому, якщо розглядати питання про інвестиції у вугільну промисловість України, то Західний Донбас залишається, як відзначено вище, одним з найбільш інвестиційно привабливих регіонів.

Основний напрямок подальшого розвитку Західного Донбасу – підвищення ефективності його роботи, що безпосередньо пов'язано з пошуком і використанням резервів. Аналіз показав, що головною метою повинно стати зниження збитковості роботи шахт і в перспективі – беззбиткова і прибуткова їх робота. Це може бути досягнуто двома шляхами: збільшенням прибутку за реалізовану продукцію (вугілля) і зниженням витрат на його видобуток у розрахунку на 1 т готової продукції, тобто її собівартості. Обидва шляхи пов'язані з використанням резервів. В умовах Західного Донбасу ця мета може бути досягнута трьома головними шляхами:

- поліпшенням якості вугілля;
- збільшенням обсягу видобутку;
- використанням інших резервів зниження собівартості видобутку.

Розглянемо результати, які можна досягти при використанні кожного з трьох напрямків використання резервів.

Проблема якості не є новою для Західного Донбасу, тому що вугілля, яке тут добувається, завжди мало високу зольність (на рівні 40%). У даний час зольність вугілля, що відвантажується, 30–31%. Допустимо, що зольність вугілля буде знижена на 3%, це приведе до підвищення ціни на 7,5%. При середній ціні на вугілля 94 грн./т і обсязі товарної продукції 8,0–8,5 млн. т/рік додатковий прибуток складе 55–60 млн. грн. у рік. У зв'язку із зміною цінової політики стає необхідним збагачення всієї гірської маси.

Найбільш ефективний шлях зниження собівартості видобутку – збільшення обсягу виробництва. Економія досягається за рахунок тієї частини витрат на видобуток вугілля, що мало залежить від обсягу продукції і при збільшенні її у визначених границях зберігає свою величину в розрахунку на одиницю (1 т вугілля, що добувається). Це призводить до зниження собівартості. У вугільній промисловості України збільшення видобутку на 10% призводить до зниження собівартості (за інших рівних умов) на 4–5%.

Економічна надійність шахти визначається станом її технологічних ланок. Загально прийнято, що таких ланок 5 – гірничі роботи, транспорт, вентиляція, підйом і поверхневий комплекс. Кожна з цих ланок має свою потужність (пропускну здатність), і серед них присутні дві ланки з мінімальною і максимальною пропускну здатністю. Перша характеризує потужність підприємства тепер, а друга – потенційні можливості підприємства. Відношення мінімальної пропускну здатності до максимальної показує технологічні резерви вугільної шахти, і чим ближче це відношення до одиниці, тим краще шахта використовує свої технологічні резерви. Цей показник названий коефіцієнтом технологічної надійності. Для шахт Західного Донбасу коефіцієнти технологічної надійності в 2002 році коливалися в межах 0,50–0,91, у тому числі для восьми шахт – у межах 0,78–0,91. Це свідчить про те, що за своєю технологічною структурою шахти мають можливість (без істотної реконструкції) збільшити обсяг видобутку від 10 до 20%. Будемо

виходити з більш обережних меж і приймемо можливий приріст 10%, тоді видобуток складе, якщо порівнювати з 2002 роком, близько 12 млн. т на рік (такий видобуток у минулому був досягнутий), а собівартість має знизитися на 4%. Це дасть річну економію в сумі приблизно 50 млн. грн.

Аналіз роботи підприємств ДХК "Павлоградвугілля" показав, що шахти Західного Донбасу досить привабливі для інвесторів і можуть бути успішно приватизовані. Рівень економічної надійності має бути не нижчим за 0,9 (табл. 2). Іншими словами, шахти регіону мають усі передумови для підвищення ефективності роботи і збільшення обсягів видобутку. Це можливо досягти за рахунок упровадження сучасної техніки, удосконалення технології й організації видобутку вугілля, економії енергетичних, матеріальних і трудових ресурсів.

Вище відзначено, що збільшення собівартості щодо матеріалів, електроенергії зв'язано не тільки з їхнім подорожчанням, але і з іншими чинниками, до числа яких можна віднести відсутність прагнення і зацікавленості в економії матеріальних ресурсів. Якщо створити таку систему, то можна розраховувати на економію електроенергії і допоміжних матеріалів у розмірі, принаймні 5 % від їхньої вартості в 2002 році. У розрахунку на рік при видобутку 12 млн. т це дасть економію в сумі приблизно 11–12 млн. грн. на рік.

Таким чином, за рахунок трьох перерахованих факторів (поліпшення якості вугілля, що добувається, і вугілля, що відвантажується, збільшення обсягу видобутку, більш ощадлива витрата матеріальних цінностей) можна розраховувати на додатковий річний доход у сумі 100–110 млн. грн. Крім зазначеної, певна економія витрат може бути досягнута за рахунок різних організаційних заходів – кращого використання робочого часу, більш якісного виконання ремонтних робіт та ін.

Припустимо, що з отриманих додаткових коштів 30% буде витрачено на матеріальне заохочення працівників, що безпосередньо сприяють поліпшенню роботи шахт, тоді приблизно 70 млн. грн. коштів може бути спрямовано на розвиток виробництва. За 10 місяців 2002 року збитки по шахтах регіону склали близько 51 млн. грн. Здійснення запропонованих заходів дозволить шахтам Західного Донбасу перейти в беззбитковий режим роботи. Звичайно, можливе досягнення беззбитковості шахт шляхом деякого підвищення ціни на вугілля, але це не повинно привести до зниження конкурентоспроможності вугілля регіону.

Таблиця 2

Інвестиційна привабливість шахт Західного Донбасу

Назва шахти	Коефіцієнт інвестиційної привабливості K_i
Степова	1,81
Ювілейна	1,75
ім. Героїв Космосу	1,57
ім. М.І. Сташкова	1,48
Самарська	1,45
Західно-Донбаська	1,39
Павлоградська	1,34
Дніпровська	1,25
Терновська	1,16
Благодатна	0,95

Усе це свідчить про можливість роботи шахт у беззбитковому режимі, що забезпечується вже при різниці між ціною і собівартістю на рівні 20 грн/т при загальному обсязі видобутку рядового вугілля 12–13 млн. т на рік і за умови збагачення гірської маси до якості концентрату 22%.

У зв'язку з викладеним, розглянемо питання про дотації на компенсацію перевищення собівартості над ціною. За 10 місяців 2002 року вона склала (з урахуванням коштів на погашення заборгованості по регресних позовах і на охорону праці) 34,6 млн. грн. при видобутку рядового вугілля за цей час 8912 тис. т, тобто на одну тону 3,89 грн. Собівартість 1 т рядового вугілля за цей час склала 102,8 грн., тобто дотації складають 3,8% від собівартості.

Перехід на режим прибуткової (беззбиткової) роботи вимагає деякого часу (кілька років), протягом якого дотації повинні поступово зменшуватися. Доцільно встановити такий порядок, щоб дотації на покриття поточних витрат видавалися на наступний рік лише в тому випадку, коли в попередньому році мало місце зниження собівартості продукції, принаймні на 1%.

Асигнування з бюджету на капітальне будівництво, включаючи придбання устаткування для очисних і підготовчих вибоїв, повинне сприяти найбільш ефективному розвитку видобувного регіону, і спрямовуватися у першу чергу на здійснення капіталомістких робіт, що забезпечують сталу роботу шахт на тривалий час. Фінансування капітального розвитку пов'язано з перспективою розвитку регіону. У зв'язку з цим необхідно розглянути важливу особливість відпрацьовування запасів вугілля в Західному Донбасі.

Вище була відзначена нерівноцінність геологічних запасів за умовами відпрацьовування. Ця нерівноцінність полягає в погіршенні гірничо-геологічних умов з переходом від відпрацьовування пластів верхніх світ до пластів нижніх (зменшення потужності пластів, їхнє виклинцювання, невитриманість пластів відносно площі залягання вугілля окремими ізольованими ділянками та ін.). Через практичну неможливість поглиблення стовбурів при переході на нижні світи ускладниться схема підземного транспорту. У той же час до полів окремих шахт примикають ділянки з запасами вугілля, де будівництво нових шахт з різних причин неможливо чи недоцільно, а може виявитися доцільною прирізка цих вільних ділянок до полів діючих шахт із метою продовження відпрацьовування верхніх більш сприятливих світ. У цьому є свої переваги та недоліки, і рішення повинні прийматися після ретельного вивчення умов окремих шахт.

Виникає необхідність у розробці генеральної схеми розвитку регіону на перспективу в 20 років, на підставі якої повинна бути встановлена інвестиційна політика, що включає власні кошти підприємства, асигнування з державного бюджету і кошти інвесторів. При цьому важливо уникати великих помилок колишнього Мінвуглепрому в інвестиційній політиці, коли протягом тривалого часу відбувалася деконцентрація капітальних вкладень, що не виправдано збільшувало обсяг незавершеного виробництва і знижувало ефективність заходів, що здійснювались. Наявність генеральної схеми буде сприяти з'ясуванню пріоритетів зовнішніх інвестицій і дозволить більш ясно представити віддалену перспективу регіону.

Висновки

1. Проблеми Західного Донбасу не є особливостями тільки цього регіону: вони притаманні у тій чи іншій мірі усім вугільним регіонам України і в багатьох випадках виявляються більш складними, ніж у Західному Донбасі. Тому, з точки зору підвищення інвестицій у вугільну промисловість України Західний Донбас залишається одним з найбільш привабливих регіонів. Аналіз показав, що шахти Західного Донбасу досить привабливі для інвесторів, і можуть бути успішно приватизовані. Рівень їхньої

економічної надійності досить високий, коефіцієнт інвестиційної привабливості (K_i) складає 1,0–1,8.

2. Перехід на режим прибуткової (беззбиткової) роботи шахт регіону вимагає деякого часу (1–3 роки), протягом якого дотації повинні поступово зменшуватися. Доцільно встановити такий порядок надходження державних дотацій: дотації на покриття поточних витрат на наступний рік повинні видаватися лише в тому випадку, коли в попередньому році мало місце зниження собівартості продукції, принаймні на 1,5–2%.
3. Асигнування з бюджету на капітальне будівництво, включаючи придбання устаткування для очисних і підготовчих вибоїв, повинне бути підпорядковане найбільш ефективному розвитку регіону, у першу чергу – у частині здійснення капіталомістких робіт, що забезпечують сталу роботу шахт на тривалий час. З 200 млн. грн. щорічних субсидій 70–80 млн. повинні забезпечуватися державою, інша частина – приватними інвесторами, навіть в умовах створення закритого акціонерного товариства на умовах збереження 40% акцій за державою.
4. Для умов беззбиткової роботи верхня межа собівартості вуглевидобутку зростає з підвищенням якості концентрату. Таке підвищення є істотним резервом поліпшення економічних показників шахт Західного Донбасу, як за рахунок виробництва вугільних концентратів оптимальної зольності, так і за рахунок зниження зольності рядового вугілля.

Надалі повинна впроваджуватися саме така цілеспрямована економічна й інвестиційна політика, а також відповідне правове забезпечення, які дозволять забезпечити беззбиткову роботу шахт Західного Донбасу і перейти до роздержавлення холдингу як цілісного майнового комплексу.

Література

1. Амбша А.И., Биренберг Б.М. Угольная промышленность Украины: проблемы и решения. – Донецк, Сб. научных трудов ИЭП НАН Украины, – 1999 – С. 90.
2. Краснянский Г.Л. Экономические аспекты развития топливно-энергетического комплекса России. – М.: Изд-во АГН, 2000. – 128 с.
3. Півняк Г.Г., Бондаренко В.І., Саллі В.І. Обрунтування рівня інвестиційної привабливості вугільних шахт України / Международный энергетический форум, Ялта, 2002. – С. 1–7.

*Рекомендовано до публікації д.е.н.,
проф. Амошею О.І. 27.03.03*

*Надійшла до редакції
12.03.03*